

*До спеціалізованої вченої ради
з присудження наукового ступеня доктора наук Д 26.142.05 ПрАТ
у Вищому навчальному закладі «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»*

ВІДГУК

опонента за результатами вивчення докторської дисертації Фролової Олени Григорівни на тему: «Кримінально-правова охорона фармацевтичної діяльності в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, та наукових публікацій авторки, зарахованих за темою докторської дисертації

Проблема кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності як в Україні, так і за кордоном є важливим та перспективним напрямком наукових досліджень. Вивчення поданих О. Г. Фроловою матеріалів докторської дисертації, анотації, реферату дисертації, а також ознайомлення з науковими публікаціями за обраною темою, зарахованих за темою докторської дисертації, дає підстави стверджувати, що дисертанткою здійснено достатньо ґрунтовний науковий аналіз обраної теми, виявлено новизну опрацьованих питань, сформульовано наукові положення, узагальнення та висновки, що виносяться на захист. Можна констатувати, що дисертантка досягнула поставлених перед собою завдань, докторську дисертацію виконала на високому науковому та методологічному рівнях. Такий загальний попередній висновок підтверджується за основними параметрами, які висуваються до докторських дисертацій вказаної наукової спеціальності.

Ступінь актуальності обраної теми докторської дисертації. Фармацевтична діяльність є неодмінним сегментом охорони здоров'я людини, яку держава зобов'язана забезпечувати властивими їй правовими засобами та способами. Правове забезпечення фармацевтичної діяльності в Україні впливає не лише на рівень охорони здоров'я людини, якого прагнуть основоположні міжнародно-правові стандарти охорони здоров'я, але також на розвиток економічних відносин в державі. Зумовлюється це передусім особливостями гармонізації законодавства України і ЄС та імплементації в законодавство

України законодавства ЄС для забезпечення належної правової охорони фармацевтичної діяльності. Тому потреба правової охорони фармацевтичної діяльності відзначається своєю «подвійною» природою, в якій поєднуються засади правової охорони здоров'я людини та економічні чинники.

Як слушно зауважує дисертантка, особливе значення серед посягань на фармацевтичну діяльність мають кримінальні правопорушення, оскільки властивості їх суспільної небезпеки безпосередньо зумовлюються найбільш шкідливими проявами порушення охорони здоров'я та відповідних економічних відносин. Важливо також враховувати, що кримінальні правопорушення, які посягають на фармацевтичну діяльність, в будь-якому разі порушують інтереси держави – з урахуванням значимості правової охорони здоров'я, яку має забезпечувати держава, вона є самостійним учасником фармацевтичної діяльності, який займає особливе місце в її структурі. Держава впорядковує відносини інших учасників фармацевтичної діяльності. Тому кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність, спроможні завдавати шкоду не лише учасникам фармацевтичної діяльності та порядку здійснення відповідних видів господарської діяльності, але й охороні здоров'я, належний стан якої забезпечує держава, а також засадам державної економіки.

Однак, як вдало вказує О. Г. Фролова, в сучасних умовах забезпечення кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності не відзначається своїм комплексним (цілісним) характером. Зумовлене це передусім нормативним рівнем такого забезпечення, оскільки за останні роки прийнятим законодавчим актам так і не вдалось вибудувати належних правових засад охорони фармацевтичної діяльності в цілому або навіть її окремих елементів. Окрім того, дисертантка констатує й труднощі, з якими стикається правозастосовна практика під час реалізації положень законодавства у сфері охорони фармацевтичної діяльності в Україні, а також обґрунтовано вказує на недостатності доктринального вивчення вказаних питань в Україні.

Тому вироблення моделі, яка на теоретичному, нормативному та правозастосовному рівнях розкриває концептуальні засади забезпечення

кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності в Україні, є затребуваним на сучасному етапі розвитку кримінального права, а також своєчасним напрямом у забезпеченні правової охорони здоров'я людини.

Враховуючи наведене, тема докторської дисертації О. Г. Фролової є вкрай актуальною для кримінального права як в теоретичному, так і в практичному сенсах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації О. Г. Фролової.

Високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації О. Г. Фролової, їх вірогідність забезпечені наступним:

- професійним вирішенням авторкою низки наукових завдань, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його;

- використанням широкої джерельної бази за темою дисертації і достатнім масивом аналітичних даних. У своїх міркуваннях дисертантка спирається на надбання кримінально-правової доктрини, нормативно-правові акти;

- відповідністю предметної спрямованості дисертаційної роботи сучасним уявленням про зміст та призначення кримінально-правових досліджень;

- коректною полемікою з іншими науковцями, які досліджували означену проблематику, на сторінках дисертаційної роботи;

- використанням низки різноманітних методів пізнання, вдало підібраних з урахуванням предмета дисертаційної роботи, продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила авторці виконати поставлені перед собою завдання;

- наявністю підтверджень того, що результати дисертаційної роботи впроваджено в різноманітних інституціях та в різних сферах (Довідка про впровадження в науково-практичну діяльність Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, лист до Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, Акт Департаменту захисту національної державності

СБУ, Акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»).

Новизна і загальнонаціональне значення здобутих О. Г. Фроловою результатів полягає у розробленні цілісної моделі кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності в Україні, що ґрунтується на комплексному дослідженні основних теоретичних, нормативних і правозастосовних проблем забезпечення кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності та враховує системне формування підходів, спрямованих на їх вирішення.

Вважаю, що є добре продуманими і належним чином аргументованими, а тому заслуговують на підтримку положення про:

- обсяг кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності на кожному історичному етапі, який в Україні завжди залежав спочатку від реалізації інтересів держави у сфері правового регулювання фармацевтичної галузі, а вже потім – від економічних інтересів інших учасників фармацевтичної діяльності;

- включення в об’єкт кримінально-правової охорони таких обов’язкових компонентів: а) встановлений в державі порядок правових відносин між суб’єктами фармацевтичної діяльності з приводу предмета фармацевтичної діяльності – лікарських засобів, медичних виробів та предмета державного регулювання фармацевтичної діяльності; б) нормативно визначені суб’єкти фармацевтичної діяльності, що здійснюють свою діяльність у межах обігу лікарських засобів, обігу медичних виробів або державного регулювання; в) здійснення цими суб’єктами конкретного виду або видів фармацевтичної діяльності у межах охорони здоров’я;

- розуміння видового об’єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділами II та XIII Особливої частини КК, до якого належать: а) права, свободи та інтереси суб’єктів фармацевтичної діяльності, а також зв’язки між суб’єктами фармацевтичної діяльності, що забезпечують обіг лікарських засобів у його окремих частинах; б) права, свободи та інтереси суб’єктів фармацевтичної діяльності, а також зв’язки між цими суб’єктами незалежно від того, чи

забезпечують вони обіг лікарських засобів; в) зв'язки між суб'єктами фармацевтичної діяльності, що мають характер виконання ними професійних обов'язків; г) права, свободи та інтереси суб'єктів державного регулювання фармацевтичної діяльності, зв'язки між цими суб'єктами та іншими суб'єктами фармацевтичної діяльності, що поширюється на окремі компоненти обігу лікарських засобів, а також порядок державного регулювання фармацевтичної діяльності в цілому;;

– те, що посягання на індивідуальне життя і здоров'я особи, а також (або) на публічне здоров'я і його охорону може набувати значення *шкоди* як: 1) *обов'язкової* ознаки у складах тих кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність і передбачають її елементи єдиним основним безпосереднім об'єктом; 2) *альтернативної* ознаки у складах тих кримінальних правопорушень, які посягають на фармацевтичну діяльність і передбачають її елементи в межах альтернативних основних безпосередніх об'єктів;

– побудову національної моделі кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності з урахуванням основних міжнародно-правових стандартів стосовно лікарських засобів і медичних виробів як предметів фармацевтичної діяльності та їх окремих різновидів, “супутніх” предметів, що забезпечують “поводження” з фармацевтичною продукцією, видів та різновидів фармацевтичної діяльності, а також державного регулювання фармацевтичної діяльності;;

– моделі кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності з урахуванням заходів кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності, що потребує передбачення ознак отриманого доходу та майнової шкоди – пропонується доповнити ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 та ч. 2 ст. 320, ч. 1 та ч. 2 ст. 321, ст. 322 КК вказівкою на “отриманий дохід” та “майнову шкоду” у розмірах, не менших за розміри штрафу, що зазначені в санкціях цих норм, оскільки за своїм змістом майнова

шкода є показником суспільної небезпеки та прямо передбачається у ч. 2 ст. 53 КК;

- визначення фармацевтичної діяльності як обов'язкового елемента охорони здоров'я в державі (індивідуального і публічного) та складової частини її національної безпеки; обґрунтовується, що нормативне регулювання фармацевтичної діяльності впливає на забезпечення належного стану правової охорони здоров'я, а поняття «охорона здоров'я» є родовим, що включає охорону індивідуального здоров'я та охорону публічного здоров'я

- систему чинних правових орієнтирів гармонізації кримінального законодавства України і ЄС та імплементації в кримінальне законодавство України законодавства ЄС для забезпечення кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності та побудови відповідної нормативної складової моделі цієї охорони;

- визначення поняття фармацевтичного обслуговування, яке при характеристиці основного та додаткового безпосереднього об'єкта у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 321-1, 321-2, 322, 323, 325 КК, позначає надання фармацевтичної послуги, спрямованого на фармацевтичну допомогу (складовим компонентом фармацевтичного обслуговування пропонується вважати людину як потерпілого);

- систему суб'єктів кримінальних правопорушень у складах тих кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, та представлені як загальний суб'єкт та спеціальний суб'єкт;

У докторській дисертації О. Г. Фролової є й чимало інших наукових положень, висновків і рекомендацій, які заслуговують схвальної оцінки.

У поданих для оцінювання матеріалах (дисертації, анотації дисертації та рефераті дисертації) **не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.**

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, **повно відображено** у 40 (сорока) наукових публікаціях, серед яких одна

монографія, 21 (двадцять одна) стаття, опублікована у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 10 (десять) статей у наукових періодичних виданнях інших держав, з них 5 (п'ять) – у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus; 8 (вісім) тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Всі наукові статті, зараховані за темою дисертації, предметно стосуються тематики дисертаційного дослідження.

Водночас ознайомлення з дисертаційним дослідженням О. Г. Фролової дозволяє виокремити у ньому **окремі дискусійні положення**.

1. Звертаю увагу на формулювання окремих положень новизни дисертації О. Г. Фролової. Вказана частина дисертаційної роботи є її квінтесенцією, а тому науковцю доцільно приділяти формулюванню положень новизни чи не найбільше уваги. Будь-яке нове знання є кінцевим або проміжним результатом розвитку, що розглядається у порівнянні з попереднім станом об'єкта, який розвивається. Новизна з'являється за рахунок нового структурування вже наявних елементів згідно з новими завданнями розвитку права. Таким чином, зміст новизни дисертації становлять зміни, виявлені в складі об'єкта, його структури і функціональних характеристиках.

Ураховуючи вимоги до оформлення дисертацій, а також на підставі методології наукових досліджень, виокремлюється три рівні новизни: конкретизація, доповнення й перетворення. В процесі конкретизації уточнюються відомі дані, деталізуються правові положення, що стосуються окремих кримінально-правових явищ. На рівні доповнення розширюються відомі підходи, вносяться інші акценти, які поповнюють наші пізнання того чи іншого кримінально-правового явища без зміни його суті. На рівні перетворення здобутий результат характеризується принципово новими положеннями щодо знань, які існували раніше.

Опис новизни чи згадка про неї є недостатнім, бо за ним важко судити, чи справді проведене дослідження і які його результати. Окремі положення

новизни в дисертації сформульовано так, що в них описується сам процес – «проаналізовано», «запропоновано», «сформульовано», але нічого не сказано про результати. Читач дістає інформацію про те, що дослідження проведено, а до чого привело виявлення тенденцій чи пропозиція «якісно нових підходів» – ні дізнатися, ні здогадатися не можна.

Окрім того, формулюючи положення новизни, які стосуються того, що саме здобувачкою було удосконалено чи набуло подальшого розвитку, О. Г. Фролова не вказала, положення яких саме науковців та в якій частині ним було вдосконалено чи які з них та як саме набули подальшого розвитку.

2. У докторській дисертації О. Г. Фролова характеризує ознаки фармацевтичного працівника як суб'єкта кримінальних правопорушень. На її думку, фармацевтичний працівник є професійно підготовленою особою, яка здійснює професійну діяльність у певному закладі охорони здоров'я (абз. 9, 11 ст. 3 цих Основ), пов'язану з фармацевтичним обслуговуванням. Окрім того, аналізує дослідниця й регулятивні нормативно-правові акти у сфері охорони здоров'я. Зокрема, це Перелік посад фармацевтів у закладах охорони здоров'я, затвердженому наказом МОЗ від 28.10.2002 № 385, в яких визначені посади фармацевтів та їх обов'язки, які включаються у поняття фармацевтичної спеціальності. Водночас у теорії кримінального права існує підхід, відповідно до якого фармацевтичні працівники є однією з категорій медичних працівників. Такий підхід висловлено, зокрема, Т. Ю. Тарасевич.

Водночас інші науковці вважають, що медичні та фармацевтичні працівники належать до самостійних категорій суб'єктів та повинні альтернативно зазнаватися законодавцем у диспозиції статті Особливої частини КК. Наприклад, моя учениця І. М. Філь в кандидатській дисертації «Кримінально-правова та кримінологічна протидія неналежному виконанню професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (м. Київ, 2018 р.) обґрунтовує саме такий підхід з посиланням на відмінну вказівку на медичних працівників та працівників фармації у Класифікаторі професій ДК 003:2010, Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників

системи охорони здоров'я, а також на медичних та фармацевтичних працівників в Основах законодавства про охорону здоров'я.

Оскільки детальна характеристика відповідних питань мала б стати предметом дослідження в цій праці, хотілося б почути точку зору дисертантки на проблему недоцільності виокремлення фармацевтичних працівників з категорії медичних працівників

3. Розділ 1 дисертаційної роботи присвячених характеристиці фармацевтичної діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони. У ньому здобувачка, зокрема, робить висновок, що поняття «фармацевтична діяльність» є компонентом змісту поняття «охорона здоров'я» та відповідних йому видових понять «охорона індивідуального здоров'я» та «охорона публічного здоров'я». На думку дослідниці, поняття фармацевтичної діяльності має правовий зміст, який на «базовому рівні» включає наступні обов'язкові компоненти: а) встановлений в державі порядок правових відносин між суб'єктами фармацевтичної діяльності з приводу предмета фармацевтичної діяльності – фармацевтичної продукції; б) наявність нормативно визначених суб'єктів фармацевтичної діяльності, що здійснюють свою діяльність з фармацевтичною продукцією; в) здійснення цими суб'єктами конкретного виду або видів фармацевтичної діяльності у межах охорони здоров'я.

Як вдало зазначає авторка, щоб виступати самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, фармацевтична діяльність має включати: 1) систему суб'єктів фармацевтичної діяльності; 2) зв'язки (взаємозв'язки) між ними, що набувають значення правовідносин у сфері фармацевтичної діяльності та забезпечують охорону публічного здоров'я; 3) лікарські засоби та медичні вироби, які є об'єктами цих правовідносин; 4) зміст правовідносин, який утворюють види фармацевтичної діяльності, що здійснюються суб'єктами фармацевтичної діяльності; д) державне регулювання та його забезпечення.

Ураховуючи викладене, потребує уточнення питання стосовно суб'єктного складу фармацевтичної діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Як вбачається з аналізу дисертації, О. Г. Фролова виокремлює та характеризує спеціальних суб'єктів тих складів кримінальних правопорушень, які посягають на фармацевтичну діяльність. Це медичний, фармацевтичний або інший працівник, який виконує свої професійні обов'язки (ст. 131 КК); службова особа лікувального закладу, допоміжний працівник та медичний працівник (ст. 132 КК); лікар-акушер-гінеколог, який має спеціальну медичну освіту та наділений правом здійснювати операцію штучного переривання вагітності (ч. 3 ст. 134 КК); особа, яка наділена професійними чи службовими обов'язками щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх (ст. 137 КК); медичний працівник, що зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати допомогу хворому (ст. 139 КК); медичний або фармацевтичний працівник, який наділений професійними обов'язками (ст. 140 КК); особа, яка наділена повноваженнями (відповідальна за) проведення клінічних випробувань (ст. 141 КК) або медико-біологічних, психологічних чи інших дослідів над людиною (ст. 142 КК); особа, яка виконує професійні чи службові обов'язки, пов'язані з лікарською таємницею (ст. 145 КК); службова особа, яка зловживає своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 2 ст. 321-1 КК); особа, яка наділена обов'язками дотримуватись правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 2 ст. 321 КК); медичний або фармацевтичний працівник (ч. 2 ст. 321-1 КК); особа, яка наділена обов'язками дотримуватись встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань лікарських засобів та/або порядку державної реєстрації лікарських засобів (ст. 321-2); особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, або тренер (ч. 2 ст. 323 КК); особа, яка наділена обов'язками дотримуватись правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними (ст. 325 КК).

Водночас зі змісту дисертаційної роботи О. Г. Фролової у цій частині вбачається, що авторка характеризує механічно ознаки спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень безвідносно до того, чи здійснює така особа свою діяльність у сфері фармації та стосовно предмета відповідних кримінальних правопорушень, а саме фармацевтичної продукції. Наприклад, на с. 270 дисертаційної роботи О. Г. Фролова пише про те, що спеціальним суб'єктом незаконного проведення абортів, передбаченого у ч. 3 ст. 134 КК, є лікар-акушер-гінеколог, який має спеціальну медичну освіту та наділений правом здійснювати операцію штучного переривання вагітності. Згідно з п. 3 «Лікар-акушер-гінеколог» розділу «Професіонали» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженого наказом МОЗ від 29 березня 2002 року № 117, для лікаря-акушера-гінеколога визначені відповідні обов'язки (наприклад, здійснення діагностики вагітності, спостереження за вагітними, рододопомогу, раннє виявлення ускладнень вагітності і пологів, лікування та нагляд за породіллями; диспансеризація гінекологічних хворих; застосування методів профілактики, лікування та реабілітації в межах своєї спеціальності тощо).

Водночас незрозуміло, як саме криміналізовані у ст. 132 КК дії лікаря акушер-гінеколога, що полягають у протиправному здійсненні операцій штучного переривання вагітності, посягають саме на фармацевтичну діяльність. Вважаю, що в цьому разі слід вести мову не про порушення порядку суспільних відносин у сфері кримінально-правового забезпечення охорони фармацевтичної, а у сфері кримінально-правового забезпечення охорони медичної діяльності.

4. О. Г. Фролова на сторінках дисертаційної роботи послідовно стверджує, що фармацевтична діяльність є обов'язковим компонентом охорони індивідуального та публічного здоров'я в державі, а також складовою її національної безпеки. І якщо стосовно обов'язкової складової індивідуального та публічного здоров'я заперечень немає, то відносно розуміння фармацевтичної діяльності як складової національної безпеки поголитися складно. Так, згідно з п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» національна безпека

визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. З аналізу Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 вбачається, що фармацевтична діяльність не визначена як складова національної безпеки. У самій же дисертаційній роботі відсутнє обґрунтування такої тези дисертантки, що фармацевтична діяльність є складовою національної безпеки. Зокрема, якщо погодитися з означеним підходом авторки, то слід довести, яким саме компонентом національної безпеки, передбаченим вказаним вище Законом, охоплюється фармацевтична діяльність. Відповідні питання в дисертаційній роботі не розкрито.

5. У докторській дисертації приділяється увага застосуванням заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах цієї юридичної особи певних кримінальних правопорушень. Попри прогресивність таких розмірковувань дисертантки, хотілося б не погодитися з певними твердженнями авторки, які потребують додаткового обґрунтування.

По-перше, цілком слушними з точки зору доктринальних підходів є такі твердження у дисертації, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб застосовуються поза межами кримінальної відповідальності, оскільки їм не властиві такі обов'язкові компоненти кримінальної відповідальності, як осуд судом від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, в обвинувальному вирoku та наявність судимості). При цьому авторка не погоджується з розширеним розумінням кримінальної відповідальності, яке робить можливим запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб. Водночас слід звернути увагу на те, що Законом України від 04.12.2024 № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів

притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» оновлено порядок та підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. У ч. 2 ст. 96-3 КК визначаються підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи у випадку встановлення фактичних обставин, що свідчать про вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК. При цьому, у ч. 2 ст. 96-3 КК встановлено, що застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 цього Кодексу. Окремо визначені підстави звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, введено додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру (ст. 96-10-1). Зважаючи на значну трансформацію підстав та порядку застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, законодавець фактично встановив у випадках, визначених ч. 2 ст. 96-3 КК кримінальну відповідальність юридичної особи, оскільки вказівка на відсутність необхідності встановлення фізичної особи, що вчинила діяння, передбачене статтями 209, 369, 369-2 КК свідчить про можливість самостійної відповідальності виключно юридичної особи. Варто зазначити, що питання трансформації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб для врахування Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях визначає і питання розвитку можливостей удосконалення підстав відповідальності юридичних осіб за вимогами ст. 15 Люблянсько-Гаазької Конвенції.

Ураховуючи зазначене, хотілося б почути думку дисертантки стосовно таких нововведень законодавця та яким чином вони узгоджуються з положеннями кримінального права, про які йшлося вище.

По-друге, О. Г. Фролова вказує на перспективність запровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб також за інші види посягань на фармацевтичну діяльність як об'єкт кримінально-правової охорони. При обґрунтуванні доцільності передбачення цих заходів дисертантка вказує на те, що потрібно враховувати специфіку механізмів посягань на фармацевтичну діяльність та дві групи таких посягань, за які можуть застосовуватись (*de lege ferenda*) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Вказане положення потребує конкретизації стосовно того, за які саме кримінальні правопорушення у сфері фармацевтичної діяльності авторка вважала б за доцільне передбачити можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Окрім того, я не є прихильником розширення підстави застосування таких заходів у чинному кримінальному законодавстві України. Адже дієвість таких заходів визначається не кількістю кримінальних правопорушень, за вчинення яких такі заходи можуть бути застосовані, а за процесуальною здійсненістю в цій частині. І саме в цьому вбачається чи не найбільша проблема, яка залежить, зокрема, від несамотійного провадження щодо юридичної особи, наявністю двох самотійних кримінальних процесуальних механізмів застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, тощо. Тому як би не змінювалася підстава застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, але без зміни кримінальної процесуальної процедури застосування таких заходів зрушити з «мертвої точки» реалізацію вказаного міжгалузевого інституту неможливо.

6. Звертаю увагу на те, що окремі висновки в дисертаційній роботі не враховують правових позицій Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Так, О. Г. Фролова, характеризуючи підставу та передумови звільнення від кримінальної відповідальності у ч. 4 ст. 309 КК, оминає висновок Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладеного в постанові від 29.11.2021 у справі 357/11205/19, відповідно до якого особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала

лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 ст. 309 КК. Підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у такому випадку є добровільне звернення до лікувального закладу особи, яка хворіє на наркоманію, та розпочате нею лікування від наркоманії. Добровільним в контексті ч. 4 ст. 309 КК слід вважати таке звернення особи до лікувального закладу, яке здійснюється за її особистою згодою, або згодою законного представника, що мало місце до моменту виходу суду першої інстанції до нарадчої кімнати для ухвалення рішення у кримінальному провадженні. Для застосування цієї норми попередній факт перебування особи на обліку осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, не є визначальним, оскільки факт захворювання на наркоманію у такої особи може бути встановлено вперше.

Вважаю, що аналіз у дисертаційній роботі цього правового висновку лише б збагатило відповідну наукову працю та сприяло б виробленню стандарту застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 309 КК).

7. У дисертаційній роботі О. Г. Фролова вважає за доцільне передбачити кримінальну відповідальність за порушення порядку заняття фармацевтичною діяльністю та передбачити кримінальну відповідальність за таке діяння у ст. 138-1 КК, проєкт якої пропонує у висновках до дисертації. Водночас для того, щоб здійснити такий крок, необхідно констатувати для цього необхідні підстави. Цього в роботі немає. Лише міститься одне речення: «Такий приклад – зайвий привід осмислити необхідність доповнення чинного КК статтею 138-1». Жодних інших міркувань про доцільність криміналізації порушення порядку заняття фармацевтичною діяльністю у роботі немає.

8. Не можу обійти увагою окремі авторські пропозиції стосовно вдосконалення кримінально-правових норм, що містять ознаки складів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність. Їх наявність сама по собі є окрасою дисертаційної роботи. Однак все ж на певні недоліки при цьому вкажу.

Авторка під час формулювання нових складів кримінальних правопорушень, які посягають на порядок здійснення фармацевтичної діяльності в Україні, «грішить» тим, що поєднує в одній частині кваліфіковані та основні склади кримінальних правопорушень, що є одним із недоліків нормотворчої техніки у галузі кримінального права. Наприклад, проєктована ч. 2 ст. 321-3 містить таке формулювання: «Ті самі дії, що вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, медичним або фармацевтичним працівником, або у великих розмірах, або якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я особи, **а так само виробництво, експлуатація з метою збуту або експорт, імпорт чи застосування фальсифікованих медичних виробів або їх аксесуарів, якщо воно створило загрозу для життя чи здоров'я людей**». Або проєктована ч. 2 ст. 321-4 – «Ті самі дії, що вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, медичним або фармацевтичним працівником, або у великих розмірах, **а так само виробництво з метою збуту фальсифікованих ветеринарних лікарських засобів**».

Не можу погодитися з включенням у КК окремих кваліфікуючих ознак. Йдеться про таку ознаку, як вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією. О. Г. Фролова пропонує таку ознаку включити у проєктовані нею ч. 4 ст. 321-1 та 321-3 КК, мотивуючи свою точку зору, зокрема, тим, що в цій частині кримінальне законодавство України підлягає узгодженню з правом ЄС. Водночас, на мій погляд, дисертантка упускає, що включення такої кваліфікуючої ознаки суперечить загальновизнаним підходам нормопроектування у галузі кримінального права та апробованим постулатам кримінального права. Як відомо, вчинення кримінальних правопорушень злочинною організацією є співучастю особливого роду, що не вимагає додаткової вказівки на це у статтях Особливої частини КК. Окрім того, вказівка на вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією лише

у двох статтях суперечитиме загальному правовому полю КК, в якому цій кваліфікуючій ознаці немає місця.

Авторка пропонує у проєктованих статтях 321-5 та 321-6 КК передбачити кримінальну відповідальність за використання завідомо фальсифікованих документів, які забезпечують обіг лікарських засобів, їх активної речовини або ексципієнту чи аксесуарів або обіг медичних виробів чи їх аксесуарів, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб (ч. 2 ст. 321-5 КК) та за Використання документів, які забезпечують виготовлення, виробництво, обіг або застосування ветеринарних лікарських засобів, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб (ч. 2 ст. 321-6 КК). Одночасно здобувачка вважає за доцільне внести зміни у примітку до ст. 364-1 КК, в якій закріплюється визначення поняття неправомірної вигоди, та після числа «370» доповнити словами та числами «а також статтями 321-5, 321-6». Чи є такі зміни доцільними? Вважаємо, що ні. Більше того, запропоновані зміни у цій частині є непослідовними та не до кінця продуманими. Адже дисертантці в такому разі слід було б поміркувати, чи потрібно в такому разі скласти кримінальних правопорушень, передбачених проєктованими статтями 321-5 та 321-6 КК до корупційних з відповідними наслідками для цього.

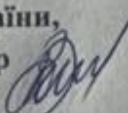
Однак з такими нововведеннями не погоджуюся концептуально. Оскільки за наявності відповідних кваліфікованих складів виникатиме питання про подолання конкуренції з відповідними кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертаційної роботи, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачкою, і лише підтверджують складність і злободенність досліджуваної О. Г. Фроловою проблематики.

З огляду на викладене, вважаю, що докторська дисертація О. Г. Фролової на тему: «Кримінально-правова охорона фармацевтичної діяльності в Україні» є науковою кваліфікаційною працею, що відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій та встановлені Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

Автор дисертації – Фролова Олена Григорівна – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –
завідувач відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В. М. Корещького НАН України,
доктор юридичних наук, професор

 Зоя ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО

